

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-12>

А. Ф. Лозинський, Р. В. Лаврецький

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1351-7183> – Лозинський А. Ф.

<https://orcid.org/0009-0008-3275-1569> – Лаврецький Р. В.

lozynskiy@gmail.com

ЗМІНА СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню трансформації світогляду, психологічного стану та національної свідомості українських вояків у роки Першої світової війни. Масова мобілізація селян до армій Російської та Австро-Угорської імперій спричинила різку зміну їхнього звичного життєвого укладу, що стало каталізатором глибоких ціннісних, поведінкових і ментальних зрушень. На основі аналізу широкого комплексу джерел – фронтових листів, щоденників, спогадів, епістолярної спадщини ветеранів – простежено поступову еволюцію настроїв солдатів: від піднесеного патріотичного ентузіазму й віри у швидку перемогу до наростаючої втоми, дезорієнтації, розчарування та формування стійких антивоєнних і пацифістських настроїв.

Особливу увагу приділено механізмам формування нової соціально-ціннісної парадигми українських вояків. У статті обґрунтовується, що війна, вивівши селян із традиційного середовища, спричинила руйнування локальних і конфесійних форм ідентичності та створила умови для становлення модерного національного самоусвідомлення. Контакти з представниками інших етносів, перебування у полінаціональних військових з'єднаннях, а також зустрічі українців по обидва боки фронту стали сильним імпульсом до усвідомлення власної культурної спільності й етнічної окремішності. Автори доводять, що саме фронтовий досвід прискорив перехід від регіональної самоідентифікації до розуміння себе як частини українського народу.

В статті зроблено висновок, що Перша світова війна стала ключовим чинником психологічного, соціального та національного перелому, який суттєво вплинув на формування модерної української нації. Запропонований аналіз відкриває перспективи подальших досліджень порівняльного досвіду українців у двох імперіях, вивчення фронтових наративів та ролі гуманітарних інституцій у трансформації цінностей вояків.

Ключові слова: Перша світова війна, українські вояки, соціально-ціннісні орієнтири, національна свідомість; психологія солдата; морально-психологічний стан, світоглядні зміни.

A. F. Lozynskiy, R. V. Lavretskiy

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

CHANGES IN SOCIAL AND VALUE ORIENTATIONS AND THE FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS AMONG UKRAINIAN SOLDIERS DURING THE FIRST WORLD WAR

The article examines the transformation of the worldview, psychological state, and national consciousness of Ukrainian soldiers during the First World War. The mass mobilization of peasants into the armies of the Russian and Austro-Hungarian Empires led to a radical disruption of their traditional way of life, becoming a catalyst for profound value-based, behavioral, and mental shifts. Drawing on a wide range of sources—frontline letters,

diaries, memoirs, and the epistolary heritage of veterans—the study traces the gradual evolution of soldiers' sentiments: from heightened patriotic enthusiasm and belief in a swift victory to growing fatigue, disorientation, disappointment, and the emergence of stable anti-war and pacifist attitudes.

Special attention is devoted to the mechanisms through which a new system of social and value orientations was formed among Ukrainian servicemen. The article argues that the war, by removing peasants from their customary environment, undermined local and confessional forms of identity and created conditions for the development of modern national self-awareness. Contacts with representatives of other ethnic groups, service in multinational military units, and encounters between Ukrainians on opposite sides of the front served as powerful impulses for recognizing their cultural commonality and ethnic distinctiveness. The authors demonstrate that frontline experience accelerated the shift from regional self-identification toward an understanding of belonging to the Ukrainian nation.

The article concludes that the First World War was a key factor in the psychological, social, and national transformation that significantly influenced the formation of the modern Ukrainian nation. The analysis also opens avenues for further research into the comparative experience of Ukrainians in both empires, the study of frontline narratives, and the role of humanitarian institutions in shaping soldiers' value systems.

Key words: First World War, Ukrainian soldiers, social and value orientations, national consciousness, soldier psychology, moral and psychological condition, worldview changes.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Перша світова війна або Велика війна (1914–1918) стала для українського народу епохальним цивілізаційним зламом, який суттєво змінив його світосприйняття та соціально-ціннісні орієнтири. Мобілізовані до армій імперій Романових та Габсбургів українські селяни опинилися в екстремальних умовах фронту. Ці незвичні умови суттєво вплинули на трансформацію поведінки вояків, їх емоційний стан і світогляд. В епістолярній спадщині українських ветеранів війни чітко простежується еволюція поглядів: від піднесеного почуття патріотичного обов'язку та героїзму на початку війни до глибокої втоми, дезорієнтації, відторгнення війни та пацифізму в кінці військового конфлікту. Також війна суттєво вплинула на пробудження та формування національної свідомості українських вояків, які у довоєнний період нерідко не могли визначити свою етнічну ідентичність. Перебування у полінаціональному середовищі імперських армій, неминучий контакт з ворогом, який розмовляв українською мовою та сповідував ті ж національні цінності, призводили до усвідомлення культурної спільності з українцями по обидва боки фронту та розуміння єдності українського народу. Всестороннє дослідження цих процесів сприятиме осмисленню того, яким чином Перша світова війна пришвидшила процес формування модерної української нації та як відбувалася трансформація цінностей українських солдатів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій із цієї проблеми. Проблематика трансформації соціально-ціннісних орієнтирів та формування національної свідомості українських вояків під час Першої світової війни знайшла відображення у працях низки українських дослідників.

Зокрема, у монографії І. Береста представлено широкий соціальний та культурний контекст життя населення Східної Галичини й Західної Волині, що дозволяє простежити матеріальні умови мобілізованих та їхній світоглядний злам на тлі військових подій [1]. Я. Грицак у своїх інтерпретаціях революційних процесів 1914–1923 рр. наголошує на фронтовому досвіді як чиннику пробудження модерної національної ідентичності українців [2]. Значення Першої світової війни в європейському і цивілізаційному вимірах аналізує Б. Гудзяк, звертаючи увагу на невміння суспільств засвоїти уроки війни, зокрема в аспекті людських втрат і руйнування традиційних соціальних структур [3].

Дослідження Н. Загребельної та А. Лозинського акцентують на функціонуванні громадських гуманітарних організацій та їхній ролі у підтримці морально-психологічного стану українських вояків, що мало безпосередній вплив на їхні ціннісні орієнтири [4; 8]. У статті А. Лозинського та С. Лозинської на основі листів та спогадів учасників війни висвітлено трансформацію політичних орієнтирів українських військових [7]. У працях О. Олієвського та у збірнику «Людина на війні» висвітлено емоційно-психологічні трансформації солдата, прояви втоми, дезорієнтації та переосмислення життєвих смислів у фронтових умовах [9; 10]. Важливий концептуальний внесок робить С. Плохій, розглядаючи механізми формування історичної пам'яті та національної ідентичності, зокрема через вплив масових потрясінь на світогляд селянських спільнот [12].

Комплексний аналіз наявних праць засвідчує, що дослідники сходяться на думці: саме війна та її екстремальні обставини стали каталізатором глибоких соціально-психологічних змін

серед українських вояків, сприяючи переходу від локальних і конфесійних форм самоідентифікації до усвідомлення національної спільності. Водночас окремі аспекти проблеми – порівняльні студії між українцями у двох імперіях, кількісні аналізи солдатських наративів – залишаються перспективним напрямом подальших досліджень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявні дослідження, низка аспектів трансформації соціально-ціннісних орієнтирів та національної свідомості українських вояків у роки Першої світової війни залишаються малодослідженими. Зокрема, недостатньо вивчено порівняльний досвід українців у російській та австро-угорській арміях, вплив міжетнічних контактів і фронтових умов на їх самоідентифікацію. Мало розробленими залишаються питання регіональних особливостей сприйняття війни, ролі рівня освіти та селянського менталітету, а також впливу гуманітарних організацій і військового душпастирства на моральний стан солдатів. Недостатньо використаними залишаються масові солдатські наративи – листи, щоденники, спогади, які дозволили б комплексно простежити динаміку психологічних і світоглядних змін. Саме ці напрями потребують подальшого наукового опрацювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша світова війна 1914–1918 рр. стала не лише масштабною катастрофою й глибокою трагедією для покоління, що її пережило, а й вагомим етапом у формуванні модерних націй. У бойових діях на різних фронтах – у складі армій Антанти та Четверного союзу – брали участь мільйони українців, опинившись по різні боки протистояння [1; 2].

Влучним буде висновок Б. Гудзяка, який яскраво демонструє зміну світогляду учасників війни: «...для них війна стала вододілом між світом, все більш модерним і раціональним, який вони розумом пізнавали і хибно думали, що знали, який будували чимраз автономніше від Бога, і світом, який настав після воєнного провалля та Комп'єнського перемир'я, підписаного на світанку 11 листопада 1918 року... Кожна війна представляється чорно-білою, але вона сповнена парадоксів. З Божої точки зору – це суцільний парадокс» [3].

Змінювався не тільки світогляд, але й психологія солдатів. Постійна присутність смерті, відчуття невизначеності, надмірне фізичне й емоційне напруження руйнували звичні уявлення про світ і про самих себе [5; 9]. Звичайні реакції притуплювалися або загострювалися до крайності: страх перетворювався на байдужість,

співчуття – на черствість, а тілесний біль часто переставав відчуватися на тлі загального психологічного виснаження. Багато вояків починали сприймати реальність ніби крізь пелену, живучи на межі між життям і смертю [11].

Більшість дослідників мемуаристики та епістолярної спадщини стверджують, що війна радикально змінювала свідомість селян і рядових вояків; у текстах зафіксовані емоційні зрушення, гіперемоційні оцінки та маркери травматичного досвіду [5; 11]. За приклад можна використати мемуари рядового Олексі Кобця, у яких простежується еволюція його емоційного стану – від жаху до пацифізму та емоційної «окаменілості». У спогадах він описує фронтові сцени, полон і подальшу внутрішню переорієнтацію – втрату віри у війну, формування пацифістичних настроїв, а також епізоди, де страх і співчуття змінюються байдужістю або гнівом [5].

Перебування на фронті й участь у бойових діях суттєво позначилися на психологічному стані вояків. Такі зміни виявлялися у надмірній набожності, прагненні оточити себе будь-якими «охоронними силами», приступах панічних атак, вчиненні навмисного каліцтва, добровільному полоні [9, с. 143–144]. Також у селянському наративі періоду Великої війни простежується тенденція до активізації серед солдатів почуттів земляцтва, дружби чи прихильності за регіональною ознакою. Групова лояльність у цьому контексті, на думку І. Плохія, вибудовувалася за формулою: родина (спершу близька, а потім і дальша), село, повіт, губернія і, зрештою, понаднаціональна ідентичність – державна або загальноімперська [12, с. 17–18]. Історик слушно наголошує, що війна «націоналізувала» українців через мобілізацію в багатонаціональні армії, адже щоденна зустріч з представниками інших національностей сприяла усвідомленню власної етнічної самобутності [2; 7]. Контакти між українцями по обидва боки фронту зближували людей і прискорювали формування національної ідеї [2].

Піднесення національної свідомості було результатом тих важливих процесів, які викликала війна. Участь у воєнних діях мільйонів українських селян, мобілізованих до російської та австро-угорської армій, істотно змінила їх [6]. Багато українських селян, особливо наддніпрянських, йдучи в бій під заклики «За віру, царя і вітчизну!», важко уявляли собі, що є тією вітчизною, за яку доведеться проливати кров [2; 12]. На запитання «хто ви?» вони відповідали «православні», «полтавці», «чернігівці» – майже ніколи «українці». Але потрапивши у багатонаціональні військові частини, вони

швидко усвідомлювали свою етнічну приналежність [12].

Варто зазначити, що українці, які воювали у складі ворогуючих армій, говорили тією ж мовою, співали однакові пісні й мали спільні традиції. Є свідчення, що для січових стрільців після боїв за Маківку великим шоком було знаходити у наплічниках загиблих «російських» солдатів «Кобзарі» Тараса Шевченка. Це мало значний вплив на їхнє національне усвідомлення. Так, Микола Куліш, майбутній драматург, визнав, що став свідомим українцем саме в окопах австрійського фронту у Галичині у 1915–1917 рр. [7, с. 78–79].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Перша світова війна стала потужним каталізатором трансформації світогляду та національної свідомості українських вояків. Фронтний досвід, масові втрати, руйнування звичного селянського укладу та зіткнення з представниками різних національностей спричинили глибокі психологічні зміни. В умовах окопної війни і жорстокої щоденної реальності солдати проходили через культурний та моральний шок, що розмив традиційні цінності та сформував новий тип психології – психологію воїна. Одночасно фронт став простором інтенсивної комунікації, де українці з різних регіонів та навіть із протилежних сторін фронту усвідомлювали свою етнічну спільність, що сприяло зміцненню національної ідентичності. Участь у багатонаціональних арміях, досвід братання та зростання критичного ставлення до імперських авторитетів прискорили процеси націоналізації солдатської маси та створили підґрунтя для подальших визвольних змагань.

Попри значний науковий доробок, низка аспектів цієї проблематики потребує подальшого вивчення. Перспективними є дослідження порівняльного досвіду українців у російській та австро-угорській арміях, глибший аналіз селянського солдатського наративу та фронтової кореспонденції, а також вивчення регіональних особливостей трансформації ідентичності. Особливої уваги заслуговує роль релігійності, морально-психологічних травм і діяльності гуманітарних організацій у формуванні нової ціннісної парадигми українських вояків. Поглиблення цих напрямів дозволить комплексніше осмислити процеси, що визначили становлення модерної української нації у добу Великої війни.

Список літератури:

1. Берест І. Р. Перша світова війна на землях Східної Галичини і Західної Волині: люди, події, факти. Львів: УАД, 2015. 324 с.

2. Грицак Я. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації. Україна модерна. Львів: Інститут історичних досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 1999. Ч. 2–3. С. 259.

3. Гудзяк Б. Кінець Великої війни. Чи Європа і світ зробили висновки? Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2018/11/11/153251/> (дата звернення: 19.11.2025).

4. Загребельна Н. І. Громадські гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2004. 20 с.

5. Кобець О. *Спогади солдата Першої світової війни* [Memoirs of a soldier of the First World War]. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. 415 с.

6. Лозинський А. *Воєнні дії на території України та їх вплив на розвиток українського суспільства*. URL: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/soc/article/download/2812/2698/> (дата звернення: 19.11.2025).

7. Лозинський А. Ф., Лозинська С. О. Трансформація соціально-політичних пріоритетів українських військових в роки Першої світової війни // Публічне управління та соціальна робота. 2024. № 1. С. 76–79.

8. Лозинський А. Ф. Окремі аспекти соціальної роботи з військовослужбовцями українських громадських допомогівих установ в роки Першої світової війни. Book of Proceedings: CADES EPHR – International Conference on Education, Pedagogy and Humanities Research (17 серпня 2016, St. Louis, Missouri, USA). USA: Science and Innovation Center Publishing House, 2016. С. 43–47. URL: https://archive.org/details/CADESProceedings2016_201610 (дата звернення: 19.11.2025).

9. Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн: історичні нариси / відп. ред. О. П. Реєнт. Київ: ІУ НАН України, 2021. 631 с.

10. Олієвський О. Солдат в окопах Першої світової війни: мрії та сподівання. Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі: матеріали Міжнародної наукової конференції (29–30 жовтня 2008 р.). Чернівці: ЧНУ, 2009. С. 170–178.

11. Трубайчук А. Підсумки Першої світової війни. Історія в школі. 1996. № 30. С. 23.

12. Плохій С. Велика війна і формування ідентичностей у Східній Європі. Київ: Критика, 2012. С. 17–18.

References:

1. Berest, I. R. (2015). Persha svitova viina na zemliakh Skhidnoi Halychyny i Zakhidnoi Volyni: liudy, podii, fakty. [The First World War in the Lands of Eastern Galicia and Western Volhynia: People, Events, Facts] Lviv: UAD, 2015. 324 s. [in Ukrainian].

2. Hrytsak, Ya. (1999). Ukrainska revoliutsiia, 1914–1923: novi interpretatsii. [The Ukrainian Revolution, 1914–1923: New Interpretation]. Ukraina moderna. Lviv: Instytut istorichnykh doslidzhen LNU im. I. Franka, 1999. Ch. 2–3. S. 259. [in Ukrainian].
3. Gudziak, B. (2025). Kinets Velykoi viiny. Chy Yevropa i svit zrobyly vysnovky? [The End of the Great War. Did Europe and the World Draw Conclusions?]. Istorychna pravda. Retrieved from: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2018/11/11/153251/> (data zvernennia: 19.11.2025). [in Ukrainian].
4. Zahrebelna, N. I. (2004). Hromadski humanitarni orhanizatsii v Ukraini u roky Pershoi svitovoi viiny [Humanitarian Public Organizations in Ukraine during the First World War.] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, 2004. 20 s. [in Ukrainian].
5. Kobets, O. (1959). Spohady soldata Pershoi svitovoi viiny. Miunkhen: Dniprova khvyliia, 1959. 415 s. [in Ukrainian].
6. Lozynskyi, A. (2024). Voienni dii na terytorii Ukrainy ta yikh vplyv na rozvytok ukrainskoho suspilstva [Military actions on the territory of Ukraine and their impact on the development of Ukrainian society]. Retrieved from: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/soc/article/download/2812/2698/> (data zvernennia: 19.11.2025). [in Ukrainian].
7. Lozynskyi, A. F., Lozynska, S. O. (2024). Transformatsiia sotsialno-politychnykh priorytetiv ukrainskykh viiskovykh v roky Pershoi svitovoi viiny [Transformation of socio-political priorities of the Ukrainian military during the First World War].

Publichne upravlinnia ta sotsialna robota. 2024. № 1. S. 76–79. [in Ukrainian].

8. Lozynskyi, A. F. (2016). Okremi aspekty sotsialnoi roboty z viiskovosluzhbovtsiamy ukrainskykh hromadskykh dopomohovykh ustanov v roky Pershoi svitovoi viiny. Book of Proceedings: CADES EPHR – International Conference on Education, Pedagogy and Humanities Research (17 serpnia 2016, St. Louis, Missouri, USA). USA: Science and Innovation Center Publishing House, 2016. S. 43–47. Retrieved from: https://archive.org/details/CADESProceedings2016_201610/details/CADESProceedings2016_201610 (data zvernennia: 19.11.2025). [in Ukrainian].
9. Liudyna na viini: ukrainskyi sotsium cherez pryzmu Pershoi ta Druhoi svitovoykh voien: istorychni narysy. (2021). [Man at War: Ukrainian Society Through the Prism of the First and Second World Wars: Historical Essays] / vidp. red. O. P. Reient. Kyiv: IIU NAN Ukrainy, 2021. 631 s. [in Ukrainian].
10. Oliievskyi, O. (2008). Soldat v okopakh Pershoi svitovoi viiny: mrii ta spodivannia [A Soldier in the Trenches of the First World War: Dreams and Expectations]. Persha svitova viina ta problemy derzhavotvorennia u Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (29–30 zhovtnia 2008 r.). Chernivtsi: ChNU, 2009. S. 170–178. [in Ukrainian].
11. Trubaichuk, A. (1996). Pidsumky Pershoi svitovoi viiny [The Results of the First World War]. Istoriia v shkoli. 1996. № 30. S. 23. [in Ukrainian].
12. Plokhii, S. (2012). Velyka viina i formuvannia identychnosti u Skhidnii Yevropi [The Great War and the Formation of Identities in Eastern Europe] . Kyiv: Krytyka, 2012. S. 17–18. [in Ukrainian].

А. Ф. Лозинський, Р. В. Лаврецький

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 16.09.2025

Стаття прийнята 05.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025